

הארץ

מחפשים לשון משותפת: בין דקדוק להבעה, התלמידים והמורים הולכים לאיבוד

אין מספיק מורים, חומר הלימוד עוסק יותר בטכניקה מאשר במהות, יכולת ההבעה נזנחות לטובת כללים לא שימושיים והכל מסכימים שהלשון שהיתה נכונה פעם צריכה עדכון גרסה. במשרד החינוך מקשיבים ומבטיחים לשנות, אבל זה עלול לקחת זמן

שירה קדרי-עובדיה | עיבוד ועיצוב: מאשה צור גלזמן ואהרון ארליך

02 בדצמבר 2022

עקוב

בשיעורי הלשון של נורית, מורה בחטיבת ביניים בירושלים, חומר הלימוד משתנה תדיר. מאמרים מעניינים מהעיתון, שירים פופולריים או מאמר בנושאים הקרובים ללבם של התלמידים — כל טקסט הוא הזדמנות לדיון. "זה שיעור שהתלמידים לא רוצים להפסיד", היא מעידה. "אם אראה מודעה שיש בה טעות מצחיקה בעברית — אביא אותה לכיתה, כדי שנדון בזה. השפה נמצאת בתוך החיים שלנו, והשיעורים מאפשרים ליהנות ממנה".

אולם בתיכון התמונה משתנה, לפחות מבחינתה. "נגמר הזמן להתעסק בכיף ועוברים לרשימת מכולת של נושאים — צורות, גזרות, תחביר", היא מתארת. "האהבה לשפה הולכת לאיבוד". משום כך, כבר כמה שנים שנורית (שם בדוי) מסרבת ללמד בכיתות הגבוהות ולהכין לבגרות. "יש מי שנהנה לזהות שורש של מילה, גם אני נהנית מזה באופן אישי. אבל מה עם תלמידים שזה לא מעניין אותם? למה בכוח? זה מרחיק ומאיים על הרבה תלמידים, ומוביל ללימוד שמתמקד כולו בשינון. מי שרוצה ללמוד מה זו גזרת חפ"ן — שילך לעשות מגמה בלשון. לא כולם צריכים".

בכל יום שעובר, מוסיפה סיון טאטי, מורה בתיכון בכפר סבא, "הפער בין השפה המדוברת של התלמידים לבין השפה הכתובה, שאנחנו אמורות להקנות להם לקראת הבחינה, הולך וגדל". ובכל זאת, היא אומרת בתסכול, "הבחינה לא ממש השתנתה. חומר הלימוד יורד לרזולוציה של ניתוח שורשים ופעלים של מילים שהתלמידים מעולם לא שמעו. במקום שאוכל להתעכב עם התלמידים על ההקשר של המילים — שחלקן נשמעות לתלמידים כמו סינית — אני מדברת איתם על שורש ובניין. למה זה חשוב?"

הדברים הללו הם, על קצה העיפרון, המקור לתסכול של לא מעט מעמיתותיה, החשות שהוראת המקצוע נמצאת בקרב מאסף מול העולם המשתנה: שפת הדיבור המתפתחת במהירות והרגלי הקריאה של התלמידים — שקוראים פחות ספרים, ועל העיתונות המודפסת ויתרו לגמרי. "גם עיתונות מקוונת הם כמעט לא קוראים", אומר מאיר אבן שימול, מנהל תיכון "עתיד" בבאר שבע. "דברים שנראים לנו טריוויאליים, כמו ניבים וביטויים — הם כמעט לא מכירים".

הקרב המאסף אינו רק מול התלמידים, כי אם גם מול המורים עצמם: פחות ופחות סטודנטים לומדים לשון באקדמיה, וכתוצאה מכך מספר המורים שקיבלו הכשרה מתאימה בתחום הולך ויורד. כיום, כ-60% מהמורים ללשון בתיכונים לא קיבלו כלל הכשרה בתחום. בבתי הספר היסודיים שיעורם גבוה יותר, ומגיע ל-70%.

במשרד החינוך מודעים למצב הזה שאינו בלעדי ללשון; גם מקצועות נוספים, כמו מתמטיקה ומדעים, סובלים ממחסור במורים עם הכשרה מתאימה. אולם בהוראת הלשון המצב אקוטי במיוחד. "קיים מחסור חמור במורים (ללשון)", התריעו בכירי המשרד במכתב יוצא דופן בחריפותו שנשלח לחברי המועצה להשכלה גבוהה באוגוסט.

"אין לי מורים", מאשרת מירי (שם בדוי), מורה ללשון ורכזת המקצוע בתיכון גדול באזור המרכז. "בשנים האחרונות אני מקבלת לבית הספר מורות ומורים שלא קיבלו הכשרה בלשון, אנשים שבעבר לא היינו מקבלים". וכך בית הספר נאלץ להכשיר את המורים בעצמו, להקנות להם ידע שאין להם במקצוע. "אין לי ברירה", היא אומרת.

אימת התלמידים

בבגרות בשפת אם — עברית, במקרה של מרבית התלמידים בישראל — אסור להיכשל. ציון שכזה ימנע מהתלמיד תעודת בגרות. נתון זה, לצד העובדה שזהו מקצוע שאין בו רמות לימוד שונות כמו מתמטיקה ואנגלית, הופכת אותו למקצוע מפתח ולא פעם גם לאימת התלמידים. הבחינה, בהיקף של שתי יחידות לימוד, אורכת שלוש שעות ומורכבת משני חלקים — הבנה והבעה הוא הראשון, לשון הוא השני. בחלק המוקדש להבעה, נדרשים התלמידים לקרוא שלושה טקסטים ולכתוב חיבור הסוקר אותם. בחלק הלשון, עליהם לבחור בין פרק התחביר (חלקי המשפט — נושא, נושא וכו') לבין מערכת הצורות (זיהוי שורשים ובניינים). בפועל, מרבית המורים בוחרים להכין את התלמידים לפרק העוסק במערכת הצורות, שבו הכללים ברורים וחד־משמעיים, לעומת כללי התחביר העמומים יותר.

השאלה "למה זה חשוב?" ומה בעצם צריך ללמד במסגרת שיעורי הלשון, מלווה את הוראת המקצוע כבר מראשיתו, ולא בכדי השתנתה תוכנית הלימודים שוב ושוב לאורך השנים. עד שנות ה-60, התבסס הלימוד על הנחת היסוד כי העברית היא שפה זרה עבור רוב התלמידים, ולכן התמקדה ההוראה בשינון פעלים ובעקירת שיבושי לשון נפוצים. בשנות ה-70 הפכה תוכנית הלימודים לאקדמית יותר: פחות עיסוק בשינון פעלים ובלמוד עברית "נכונה", יותר מושגים מעולם הבלשנות. ב-2003 עברה התוכנית

גלגול נוסף, אחרון בינתיים: לימוד הפעלים וחלקי המשפט בתוך הקשר. "המילים אינן מרחפות בחלל ריק", מסבירה ד"ר רחל רוזנר במאמר הסוקר את תולדות תוכנית הלימודים.

כחלק מהשינוי אוחדו לימודי הלשון וההבעה למקצוע אחד ובחינה אחת. בהתאם לכך, ומתוך רצון להעמיק את העיסוק בטקסטים ובהבעה, גם צומצם חלקם של המונחים התיאורטיים הלשוניים כבדי המשקל. אך נותרה החובה לנתח פעלים ושורשים ולהכיר את יסודות התחביר. ב-20 השנים האחרונות לא עברה תוכנית הלימודים שינוי משמעותי, אך בימים אלה, אומר תומר בוזמן, האחראי על לימודי הלשון בבתי הספר העל-יסודיים, עמלים במשרד החינוך על עדכונה. לא מדובר על גיבוש תוכנית חדשה לגמרי, אלא בניסיון להתאים את שיטות הלימוד לעולם המשתנה ולסביבה הדיגיטלית.

גם אחרי השינוי, הדרישה ללמוד תחביר ופעלים צפויה להישאר בעינה. בעוד שחלק מהמורות סבורות שזוהי דרישה מיותרת ומנותקת מהמציאות, בוזמן מאמין שעדיין לא אבד הכלח על הוראת הדקדוק לבגרות. "בסדר, לא צריך ללמד מהו דיפונג, ובאמת כבר לא מלמדים", הוא אומר. "אבל כשמסתכלים על התמונה המלאה, עדיין חשוב להכיר את הדקדוק. גם כדי לדעת מהי שפה תקנית — יש לזה עדיין ביקוש וצמא, וזה תפקידם של המורים בעינינו: להיות שומרי הסף של העברית התקנית. אחר כך שכל אחד יבחר איך לדבר".

המילים הללו הן כמוזיקה באוזניה של רבקה ינאי פישלזון, מורה ותיקה המלמדת בתיכון בזכרון יעקב ובכפר הנוער מאיר שפיה. "דקדוק זה מקסים", היא אומרת. "אם מבינים את ההיגיון של השורש אפשר להבין את עומק השפה".

אלא שאיתי יעקב, תלמיד כיתה י"א מאזור חיפה, מתקשה למצוא את מקומו בתזמורת המדוקדקת הזו. "כשאני מדבר אני לא חושב אם המילה שייכת לגזרת נל"ה", הוא אומר, "זה לא משהו שעולה לי לראש". בעיניו עדיף היה אם תוכנית הלימודים היתה מתמקדת בשיפור כישורי השיח — בכתב ובעל פה. הוא עצמו נציג מועצת התלמידים במחוז חיפה, וככזה יש לו הזדמנויות רבות להתבטא בכתב ובעל פה, "אבל רוב בני הנוער לא נמצאים בתנועת נוער או במועצה. צריך היה להתמקד בזה — פרזנטציות, דיבייטינג. לפתח את כישורי השיח של היומיום".

לדעת לכתוב

"תלמידים במאה ה-21 מגיעים מאוד ביקורתיים", אומר יאיר רטנר, תלמיד י"ב מתיכון מאיר שפיה. "על כל דבר הם אומרים — רגע, איך זה יעזור לי". התשובה בנוגע לחלק המוקדש לדקדוק לא משכנעת אותם במיוחד, אך הם מבינים היטב את חשיבות המחצית השנייה של הבחינה, העוסקת בהבעה בכתב. "לקרוא ולכתוב טקסטים זה חשוב", מציין רטנר, "כולם מבינים שזה יעזור להם בהמשך".

בחלק הזה של הבחינה מתבקשים התלמידים לכתוב "סקירה ממוזגת" — מאמר המתבסס על שלושה טקסטים שונים המופיעים בבחינה. מורות מעידות שהחלק הזה לא פשוט עבור התלמידים, אבל לא בטוח שהתרגול לקראתו מכין אותם באופן מספק לחיים שאחרי התיכון, שבהם נדרשות מיומנויות

כתיבה מגוונות יותר. "בסוף אנשים מסיימים את הלימודים כשהם עדיין לא יודעים לכתוב כמו שצריך", אומרת נורית.

המצב הזה מותיר לא מעט תסכול בקרב אנשי ההוראה. "קשה מאוד ללמד הבנת הנקרא", אומרת רקפת ענזי, מורה ללשון מירושלים שגם חוקרת במסגרת לימודי הדוקטורט שלה את ההיסטוריה של הנחלת הלשון למבוגרים. "אפשר לתת כלים, אבל מי שלא מבין, יתקשה להבין. הדרך היחידה היא לחשוף את התלמידים לטקסט ועוד טקסט".

בבית הספר "עתיד" משתדלים לעשות בדיוק את זה. מדי בוקר, מוקדשות 20 דקות לשיחות כיתה על טקסט כלשהו: ביטוי, סיפור עם או כתבה מהעיתון. "כדי לתת להם עוד משהו, ערך מוסף מעבר לתעודה", אומר אבן שימול. אך זה מעט מדי, ואולי גם מאוחר מדי. "העניין הוא שאין לנו זמן לעבוד על יכולות הקריאה והכתיבה, כי הוראת הדקדוק תופסת את מרבית שעות ההוראה", אומרת מירי. "אין לנו זמן לעסוק בתהליכים משמעותיים. היום צריך ללמד את התלמידים לקרוא את הכתוב, לברור מתוכו את המידע. במקום זה אני עסוקה בטכניקה". וכשעיקר העיסוק הוא טכני, מוסיפה נורית, "זה מרחיק ומאיים על הרבה תלמידים ומוביל לשינון". תועלת אמיתית, היא סבורה, לא יוצאת מזה.

הבעת אמן

במשרד החינוך דווקא קשובים לנושא. אם שר החינוך הבא לא יחליט אחרת, בעוד כשנתיים תיכנס לתוקפה רפורמת בחינות הבגרות, שעליה הכריזה שרת החינוך יפעת שאשא-ביטון לפני כחצי שנה. במקום בחינות במקצועות ספרות, תנ"ך, אזרחות והיסטוריה — הציון במקצועות הללו יתבסס על משימות שיגישו התלמידים לאורך שנת הלימודים, ובנוסף על עבודה מסכמת שכל פרק בה מוקדש לתחום דעת אחר. זאת, מתוך תפיסה כי יש לחזק אצל התלמידים מיומנויות של חקר, כתיבה ועבודה עצמאית ובצוות. מירי מברכת על היוזמה הכללית, אבל גם רואה בה החמצה — בכך שהבגרות בלשון לא נכללת ברפורמה. "תנו לנו ללוות את התלמידים בכתיבת העבודה", היא אומרת, "זאת המומחיות שלנו".

אז אמנם לימודי הלשון אינם נכללים ברפורמה המקיפה, אך במשרד החינוך כן פועלים בשנים האחרונות כדי לשפר את לימודי ההבעה בבתי הספר. לפני כעשור החלה לפעול תוכנית "מיזם הכתיבה" בכ-80 מוסדות חינוך. במסגרתה יכולים בתי הספר להמיר את חלק ההבעה בבחינת הבגרות בשיטת הערכה חלופית: התלמידים כותבים טקסטים שונים בנושאים לפי בחירתם לאורך שנת הלימודים, כאשר הציון הסופי ניתן על ידי המורים — שמעריכים את התלמידים על בסיס תהליך הלמידה ולא רק על סמך התוצר הסופי. כיום גם עומד לרשות המורים אתר ייעודי, שאליו התלמידים מעלים את הטקסטים שלהם, ומאפשר להם להעיר הערות ולעקוב אחר גלגוליו השונים של הטקסט. "באופן הזה", אומר בוזמן, "אפשר לראות את ההתקדמות, להעיר עליה וללמוד ממנה".

זה דורש מהמורים ללמד אחרת; "לא לפי תבנית ידועה מראש", מסבירה אהובה דור, מורה ללשון ומרכזת המיזם, "ילד שמתחבר לנושא שעליו הוא כותב יקרא יותר מאמרים שקשורים אליו, יכתוב יותר, והתוצר הסופי שלו יהיה משמעותי יותר". במסגרת המיזם התלמידים מתבקשים לכתוב על סוגיה בוערת לדעתם — מהחמרת הענישה של עברייני מין ועד סוגיות סביבתיות. "כתיבה אקטיביסטית, משפיעה", אומר בוזמן.

במסגרת רענון תוכנית הלימודים מתכוונים במשרד החינוך להרחיב את מיזם הכתיבה, מנחלתם של עשרות בתי ספר לכלל מערכת החינוך. כשזה יקרה, מאמין בוזמן, יצליחו לימודי ההבעה להגשים את משאלתה של מירי — המורים ללשון יוכלו לחבור למורי מקצועות הרוח והחברה וללוות את כתיבת העבודות בנושאים השונים. אבל, אומר בוזמן, "אלה תהליכים שאורכים זמן".